

Ярослава Гайдукевич,

Степан Костюк

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ: ІСТОРИЧНА ХРОНІКА

У статті подано важливі етапи створення, функціонування установи, впорядкування фондової збірки впродовж першого століття.

Ключові слова: експонати, експозиція, колекція, раритети, фонди.

Тернопільському обласному краєзнавчому музею – найдавнішому закладу культури і просвітництва області, знаному в Україні та зарубіжжі довершеною експозицією, унікальними фондовими збірками, численними виставками, виданнями – виповнилося 100 років.

Урочисте відкриття Подільського музею Товариства «Народна школа», колекційні збірки якого стали основою нинішнього музею, відбулося 13 квітня 1913 р. Напередодні відкриття було видано «Путівник по Подільському музеєві Т. Н. Ш.», що свідчило уже тоді про серйозну науково-дослідницьку роботу зачинателів та організаторів музею. Ними стали найдіяльніші члени освітнього Товариства «Народна школа», у полі зору яких була і краєзнавча справа: розпочато заходи для створення хоча би скромного музею і публічної бібліотеки.

Перша музейна експозиція була розміщена у чотирьох великих залах Товариства «Народна школа» на тодішній вулиці Качали, 2 (будинок зберігся, нині – це бульвар Тараса Шевченка). Представлені у музеї експонати відтворювали, в основному, історичне минуле, культуру, природу краю. Тут була велика археологічна колекція, предмети міського побуту XVII – XIX ст. (старовинні меблі, фарфор, різні види тканин, годинники), рідкісні документи та стародруки (документи на пергаменті польських королів, дипломи, календарі тощо). Найбільшою була нумізматична колекція: тільки в експозиції було виставлено понад 1300 монет та 58 медалей різного часу. Унікальний метеорит, вагою майже два кілограми, був серед виставлених природничих матеріалів – вони займали окрему залу.

У часі Першої світової війни музей припинив свою діяльність, а найбільш вартісні експонати були пограбовані окупаційною владою та вивезені у Росію. І лише 1929 р. музеєві було дещо повернуто, в тому

числі й частину нумізматичної колекції. Через рік музей відновив свою роботу. На той час – це був поважний музейний заклад, добре відомий у регіоні своєю просвітницькою та науково-краєзнавчою роботою. В експозиції появилася чимало етнографічних матеріалів (кілька комплектів українського весільного вбрання, колекція килимів, гончарних виробів, глиняного посуду).

Одночасно з Регіональним Подільським музеєм у Тернополі під великим тиском польської окупаційної влади працював також український музей Товариства «Рідна школа», створений 1932 р. за ініціативою відомого вченого і педагога, професора Якіма Яреми. У майже нелегальному статусі українським музейникам вдалося зібрати біля трьох тисяч унікальних експонатів з національної історії.

Наказом Народного комісаріату освіти УРСР від 26 грудня 1939 р. Регіональний Подільський музей було реорганізовано і на його базі створено Тернопільський обласний історико-краєзнавчий музей. До новоствореного закладу були передані також експонати музею «Рідна школа», мистецька колекція замку Потоцьких у Поморянах та Кудриньцького замку, а відтак і матеріали інших приватних музеїв, що існували на Тернопіллі.

У новому статусі музей декілька разів міняв місце знаходження, а від червня 1941 р. понад 27 літ займав давню триповерхову споруду по вулиці Музейній, у центральній частині міста. Нині на цьому місці знаходиться будівля управління Міністерства внутрішніх справ України в Тернопільській області.

У роки другої світової війни музей втретє був пограбований (вдруге це сталося під час зміни влади у 1939 р.). Гітлерівці вивезли 49 найцінніших живописних полотен західноєвропейських художників XVIII–XIX ст., решту колекцій було врятовано завдяки мужньому вчинкові наукового працівника музею Стефанії Садовської, яка самотужки перенесла фондові збірки у глибокі підвали музею та оберігала їх до закінчення бомбардувань у місті. 1948 р. вона була нагороджена орденом «Знак Пошани».

Кількість врятованих по війні експонатів становила майже 26 тисяч одиниць збереження.

Через аварійний стан пристосованого музейного приміщення, яке по закінченні війни жодного разу не ремонтували, 1968 р. експозиція

для відвідувачів була закрита. І лише у грудні 1982 р. у Тернополі відбулася подія, якої чекали майже п'ятнадцять років. У спеціально спорудженому будинку у центрі древнього міста було відкрито Тернопільський обласний краєзнавчий музей, експозиція якого розмістилася на площі майже 1800 метрів квадратних.

Музей було високо оцінено як вітчизняними, так і зарубіжними вченими та музеєзнавцями, експозиція визнана одною з кращих серед краєзнавчих музеїв України та колишнього СРСР. 1983 р. музей став дипломантом ВДНГ України і майже ціле десятиріччя отримував найвищі музейні нагороди. На його базі відбувалися республіканські та всесоюзні семінари і наради, першим в Україні він виступив з ініціативою про пріоритетність у музейній справі наукової роботи та розробив концепцію музейної справи, загальні положення якої лягли в основу законопроекту «Про музеї України».

Експозиція в основі своїй залишається чинною дотепер, хоча з плином часу, зміною суспільного устрою та набуттям Україною незалежності, на початку 1990-х рр. було здійснено реекспозицію окремих розділів і тем, виставлено матеріали, що роками зберігались у запасниках, а також зібрані у результаті нових експедицій та пошуків. Так великий пласт національної історії, забороненої, забутої, частково знищеної, завдяки музейній експозиції став доступним для тисяч екскурсантів, які щорічно відвідують музей. І не перестають захоплюватися. Адже попри смислове навантаження – це ще й мистецька робота кращих вітчизняних дизайнерів, які були залучені до художньо-оформлювальних робіт.

Сьогодні збірки музею становлять понад 180 тис. матеріальних пам'яток, зокрема – унікальні, аналогів яким немає у жодному іншому музеї України. Стародруки, старовинна зброя, збірки національного одягу, поштівки, рідкісні світлини та документи, предмети міського та сільського побуту, багаті філателістичні та нумізматичні колекції, ряд вартісних антикварних речей, особисті речі та архіви видатних уродженців краю та інше – все те, чим жив і що творив народ упродовж кількох століть [2].

Музейні збірки та колекції основного фонду об'єднані у групи. Найбільш повно укомплектована група «Археологія», яка становить

35,5 тис. одиниць збереження та охоплює період від ашельської фази середнього палеоліту до пізнього середньовіччя.

Пізнання стародавніх часів через археологічні знахідки – тема традиційна для музею ще з початків його існування. Уже на зорі минулого століття археологічна колекція музею була доволі великою і постійно поповнювалася новими матеріалами. 1912 р., ще до офіційного відкриття музею, дану колекцію оглянув і високо оцінив відомий краєзнавець та археолог Богдан Януш. Науковець навіть запропонував на її основі видати працю з історії первісно-общинного ладу. Археологічні дослідження краю особливо активізувались у 1980-х – на початку 1990-х рр.: тоді музей самостійно споряджав шість археологічних експедицій, котрі працювали під керівництвом археологів Ігоря Герети, Олександра Ситника, Олега Гаврилюка, Богдана Строцена, Марини Ягодинської та Миколи Левчука, які досліджували епохи палеоліту, античності та слов'яно-руський період. На теренах області у різний час працювали також експедиції під керівництвом відомих археологів М. С. Бандрівського, О. Д. Ганіної, І. П. Русанової, матеріали яких також поповнювали фонди музею.

Найдовше працювала музейна археологічна експедиція під керівництвом Ігоря Герети, який майже тридцять років вивчав черняхівський могильник III – IV ст. у с. Чернелів-Руський Тернопільського району. Йому вдалося дослідити 315 поховань поморської, черняхівської і давньоруської культур. Особливо вартісним є князівське інгумаційне поховання II пол. III ст. з великою кількістю супроводжувачого матеріалу.

Загалом, у фондах музею представлені матеріали всіх археологічних періодів, у кожному з яких є цікаві знахідки. Так, серед матеріалів пшеворської культури I ст. до н.е. – I ст. н.е. (ранньоантичний період), що походять із курганного поховання у с. Монастириха Гусятинського району, унікальною є ліпна урна з меандровим орнаментом. Ця знахідка – єдина в Україні.

Доволі повно представлений у музейній колекції слов'янський період VI – VII ст. Це, в основному, матеріали Кровинського городища, що знаходиться поблизу Теребовлі: срібні та бронзові орнаментовані пряжки, трапецієподібні підвіски, ранньовізантійські фібули. Останні

за своєю кількістю та різноманітною типологією перевищують усі відомі музейні колекції в Україні.

Проте найбільша археологічна колекція – це матеріали давньоруського періоду X – XIII ст. Походять вони з літописної Теребовлі: городищ Бозок і Уніас, городищ-святилищ, що знаходяться південніше села Крутилова Гусятинського району. Серед них виділяються срібний перстень, щиток якого прикрашений одним із різновидів герба Рюриковичів, срібна грошова гривня київського типу, золоті скроневі підвіски. Велику групу складають цілі форми керамічного посуду X – XI ст., зовнішня поверхня яких чудово орнаментована (Антоновецький давньоруський комплекс).

Гордістю музею є доволі численні колекції декоративно-ужиткового мистецтва, у якому найбільш повно збереглися народні традиції, побутові, етнічні та національні особливості. Це – художня тканина і кераміка, народний одяг і вишивка, художня обробка шкіри і дерева та ін. Найбільш повно у цьому ряду представлена фондова група «Тканина», загальна кількість експонатів якої становить 9250 одиниць збереження. Хронологічні межі збірки охоплюють більш як ціле століття: кінець XIX-го – XX ст. Особливістю її є унікальні зразки народного одягу з усіх географічно-етнографічних куточків області (Придністров'я, Галицьке Поділля, Галицька Волинь, Опілля) та велика колекція вишиваних рушників, верет, сервет, пошивок, серед яких чимало авторських робіт майстрів народної творчості (Ганни Баран, Петра Ткачука, Стефанії Папи, Марії Гарап'юк, Євгенії Наконечної).

В Україні серед усіх вишиваних речей особливого значення надавалося сорочці – невід'ємному елементові обрядового та святкового костюма, бо, як стверджує знавець подільської вишивки Людмила Булгакова-Ситник, «... вишита за всіма традиційними канонами вона (сорочка) була предметом гонору і часто спадку». Традиція така на Тернопіллі збереглася до наших днів, тому підгрупа «Сорочки» – одна з найбільших у загальній колекції групи «Тканина» і становить 435 одиниць збереження, з яких 153 – датовані кінцем XIX – поч. XX ст. Це жіночі сорочки, серед яких унікальну мистецьку вартість мають «борщівські» сорочки (їх у музеї – 58 одиниць збереження), відомі сьогодні у всьому світі. Вони вражають технікою вишивання: колодки, хрестик, з підстилом,

низь, кучерявий стіб, гаптування, гладь, ланцюжок, стебнівка. Крім чорної, домінуючої в узорі, бавни, у цих сорочках використовували волічку, сухозліть, бісер, пацьорки, лелітки – все це творить неповторний зразок декоративно-ужиткового мистецтва Придністров'я [1, с. 15–187].

За насиченою кольоровою гамою і технікою вишивання близько до «борщівських» стоять сорочки «заліщицькі», основне тло яких, на відміну від перших – червонозолотисте, але таке ж насичене і навдивовижу красиве. У фондах знаходиться також велика колекція жіночих сорочок із галицьких Опілля та Поділля (Бережанський, Козівський, Гусятинський, Зборівський, Тернопільський райони).

Збірка чоловічих сорочок – це майже 160 одиниць збереження, які представляють усі типи відомих на Тернопіллі сорочок: за кроєм, застібною, наявністю коміра чи комірця-стійки та за розміщенням вишивки, кольоровою гамою, технікою вишивання.

Музей володіє великою колекцією інших елементів народного одягу. Це – різноманітні безрукавки з тканини (у різних районах мали назви – «камізьлька», «горсик», «горсет», «жупан»), шили їх переважно з оксамиту і оздоблювали вишивкою. На лляному полотні та оксамиті вишивалися фартухи («запаски»). Мистецькими зразками народного одягу є хутряні безрукавки («лейбики», «півкожушки», «куці кожушки»), оздоблені, в основному, аплікацією з рослинним орнаментом чи поєднанням вишивки з аплікацією, а також кожухи – білі та червоні, різного крою, багато декоровані.

Вагомим пластом традиційної культури українців, що найяскравіше втілює національні риси орнаментального мистецтва, вважаються рушники. На Тернопіллі – це рушники переважно вишивані, менше – ткані. Понад 450 одиниць збереження – така музейна колекція вишуканих зразків цього виду мистецтва. Інтер'єрні, обрядові та побутові, вишивані у поліхромній та двоколірній гамі, найчастіше технікою хрестик чи низь – вони чарують своєю довершеною майстерністю і вишуканим художнім смаком. Особливо це стосується авторських рушників («Барвінкове Надзбруччя» П. Ткачука, «Чорнобривці» та «Поділля» Г. Баран та інші).

У кінці XIX – на поч. XX ст. на Тернопіллі діяли декілька відомих центрів килимарства. Чудові ткані килими, відомі і поза межами Укра-

їни (виставлялись і були високо оцінені на Міжнародних виставках, зокрема у Відні) ткалися у килимарській майстерні у с. Вікно Гусятинського району, заснованій 1886 р. відомим українським шляхтичем, громадським діячем, власником цієї посілости Володиславом Федоровичем (1845 – 1917 рр.). У часі Першої світової війни його маєток, у тому числі й музей, в якому знаходилося 200 подільських килимів, бібліотека, родинний архів, мистецька галерея та килимарня – все згоріло. Тому велику науково-пізнавальну та мистецьку вартість має килим із цієї знаменитої колись майстерні, що вцілів і зберігся у музеї до наших днів.

Декілька килимарських осередків у тому часі діяли і на Збаражчині. Особливо популярною була килимарська майстерня відомого ткача І. Івахова у с. Кобиля, який свій фаховий шлях починав у килимарні В. Федоровича і зажив там великої слави. У фондах музею знаходяться чотири килими, виткані ним, один з яких датований – на ньому виткана цифра «1900». Найдавнішими у музейній колекції є килими з датою «1884» та клеймом «М. 14» (м. Збараж) та датою «1893» і витканим словом «MARIA» (с. Добромірка). Вся збірка тканих вовняних килимів становить 40 одиниць збереження.

Доволі чисельною вважається фондова група «Рідкісна книга», що налічує 9,5 тисячі примірників. Серед раритетів книгодрукування, зібраних ще на початку минулого століття, найдавніший фоліант датований 1514 р. Це – «Історія датського героїчного королівства» Саксона Грамматика (мова латинська); «Єврейська біблія» (1540 р., мова латинська і староеврейська, аркуші з водяними знаками); збірник віршів «Піндари», до якого увійшли твори знаменитих старогрецьких поетів Алкея, Сапфо, Алкманіса, Сімоніса та інших (1566, мова старогрецька та старолатинська, 1144 сторінки), «Опис всієї Італії» (від заснування Рима до Середньовіччя) Ф. Леандро Альберті Болонського (1553 р., Венеція, мова старолатинська); медичні розвідки Філіпа Теофраста Парацельса (1493 – 1541), об'єднаних у п'ять великих томів, виданих у 1589 – 1599 роках (Базель, мова старонімецька, готичний шрифт).

Неабияку наукову та історичну вартість має «Новий атлас світу», п'ять книг якого видані Йоханом Блаухом впродовж 1642 – 1654 років в Амстердамі (мова старонімецька та старолатинська, готичний шрифт, папір з водяними знаками). Зокрема в «Атласі» з 1647 р. розміщено 115

карт і на окремих з них помічені міста Тернопіль, Кременець, Вишнівець, Збараж, Бучач, Гусятин.

Серед інших раритетних видань уваги заслуговує «Словник чотирьох основних європейських мов» (італійська, французька, німецька, латинська), виданий 1700 р.

Найбільшою на Волині та Галичині й однією з найвідоміших в Україні у XVIII ст. була друкарня Почаївського монастиря (з 1833 р. – лавра), заснована на основі привілею короля Августа II у 1732 р. Чимало стародруків з цього осередку книгодрукування знаходяться в експозиції та фондах музею, в тому числі й перша друкована книга «Службеник» з 1735 р. До того часу там друкувалися лише пастирські листи. Серед інших видань Почаївської друкарні – «Анфологіон» (1738 р.), «Октоїх» (1738 р.), «Апостол» (1784 р.), дві книги «Тріодь постная» (1744 р., 1749 р.) та багато інших.

З XVII-го ст. походять видання друкарні Ставропігійського братства у Львові («Євангеліє», 1636 р.; «Анфологіон», 1638 р., друкар І. Купотович; «Октоїх», 1686 р., друкар С. Ставничий; «Діяння апостолів», 1654 р.).

Музей володіє доволі великою частиною бібліотеки видатного українського режисера-новатора і актора Леся Курбаса, майже 600 книг якої передала музеєві його дружина Валентина Чистякова. Багато з них – із власноручними помітками славетного земляка. Серед книг – унікальний фоліант з чудовими гравюрами та написом на титулі «Exlibris Леся Курбаса» – прижиттєве повне видання драматичних творів французького письменника Віктора Гюго (1802 – 1885 рр.), яке вийшло у Парижі 1879 р.

До рідкісних книг групи належить також прижиттєве видання видатного російського вченого і письменника Михайла Ломоносова (1711 – 1765 рр.). Це – «Российская грамматика» з 1755 р., яка надійшла у фонди музею з бібліотеки єврейського просвітителя Й. Перля.

У музеї знаходиться велика добірка видань «Просвіти», творів українських письменників, вчених, краєзнавців – з автографами, видання сучасних тернопільських видавництв («Лілея», «Джурра», «Богдан», «Підручники і посібники», «Горлиця» та інших). За п'ятнадцять останніх років у музей надійшла велика бібліотека

ка від представників західної діаспори. Це, в основному, наукова та художня література національного спрямування, що була заборонена колишнім тоталітарним режимом. Твори Богдана Лепкого, Уласа Самчука, Івана Багряного, Володимира Винниченка, Івана Крип'якевича, Михайла Грушевського, Сергія Єфремова – далеко не повний перелік у цьому списку.

Понад 250 книг нараховує музейна Шевченкіана. Це видання кінця XIX – XX ст.: твори Тараса Шевченка, ілюстровані видатними українськими художниками О. Данченком, В. Касіяном, І. Марчуком, Г. Якутовичем, В. Лопатою, видані у перекладах польською, болгарською, німецькою, російською, іншими мовами світу. Серед книг цієї тематики – літературознавчі праці відомих українських шевченкознавців.

Фондова група «Рідкісні документи» – 16150 одиниць збереження – відтворюють життя краю від початку XVI ст. Найдавнішими у цій збірці видається Привілей польського короля Жигмонта Старого від 1523 р. (пергамент, рукопис, мова латинська) про надання місту Золочеву Магдебурзького права. Від 1537 р. збереглася Грамота власника Золочева Андрія Турки про звільнення мешканців міста від податків на 14 років через виснаження їх від частих воєн, нападів татар і турків (пергамент, рукопис, мова латинська).

Три Привілеї короля Яна III датовані 1675 р., 1677 р. та 1681 р., і стосуються вони також міста Золочева: підтвердження попередніх Привілеїв, звільнення окремих міщан від податків, влаштування щорічних ярмарків.

З історії Тернопілля у нинішніх його межах (до 1939 р. Золочів – частина Тернопільського воєводства) цікавим є Привілей Стефана Поцького, коронного полковника королівського війська Речі Посполитої, власника Чорткова, яким він надає нові права місту замість втрачених (1724 р.). До цього часу (1725 р.) відноситься і Дозвіл каштеляна краківського, гетьмана коронного Адама Миколи Сенявського на заснування у Гримайлові цеху ткачів.

Цікаву знахідку було виявлено 1965 р. у фундаменті демонтованого пам'ятника намісника Галичини Агенора Голуховського у Скалі-Подільській Борщівського району. Це були два документи на пергаменті: «Історичні згадки про Скалу» (історія містечка в 1328 – 1860 pp.)

та «Родовід графів Голуховських». Зберігається у музеї і документ від 1861 р. про встановлення згаданого пам'ятника.

Загалом XVIII ст. представлене численними документами, серед яких є й такі, що стосуються особи цісаря Австро-Угорщини Франца Йосифа (1830 – 1916 рр.), зокрема про його приїзд у Тернопіль (1887 р.), про заходи на честь 40-річчя його правління державою (1889 р.), про підготовку відзначення його іменин (1917 р.).

Численні документи розкривають трагедію Першої світової війни, жертвою якої стали народи багатьох національностей. Частина з них – російською мовою і відтворюють окупацію Тернополя царськими військами (накази, розпорядження, оголошення окупаційних властей). Це також документи про наведення порядку у місті по відступі російських військ. Збереглися 164 облікові картки (мова німецька) з переліком могил загиблих солдатів австрійської армії, німецьких та російських вояків, які загинули у часі війни у селах Серединки, Плотича, Нижній Івачів та інших.

За документами часів Другої світової війни, збереженими у музеї, можна чітко окреслити трагедію поневоленого народу. Початок війни і так зване воз'єднання українських земель, наслідки якого відчувало населення відразу по встановленню більшовицького режиму (репресії, тюрми, депортація) – все це у документах того часу. Особливо багато матеріалів цього фонду стосуються 1941 – 1945 рр. В основному – це документи воїнів Червоної армії: орденські книжки та посвідчення до орденів і медалей, червоноармійські книжки, воєнні квитки (в тому числі – трьох німецьких солдатів, які загинули на Тернопільщині), фронтові листи-трикутники, повідомлення про загибель. Це також численні матеріали, що розкривають героїзм і трагедію Української Повстанської Армії, яка боролася проти двох агресорів – німецького фашизму та більшовицького режиму.

Серед документів УПА – історія легендарного «Стяга» (Ярослава Старуха), «Орлана» (Василя Галаси), Омеляна Польового, Осипа Горнового (Дяківа) та десятків інших учасників збройного підпілля.

Дотепер на офіційному рівні не розставлені акценти щодо Дивізії «Галичина», вояки якої одухотворені подвигом Українських Січових Стрільців, у складі німецької армії виборювали незалежність України.

Тому документальні матеріали музею з історії створення Дивізії, її бойового шляху, трагедії під Бродами, цькувань і переслідувань, які чиняться й досі – надзвичайно важливий факт для вислідів вчених, істориків і політиків. Особливо вартісними у цій збірці сприймаються листи Романа Колісника – ветерана Дивізії, українського письменника та громадського діяча, найоб'єктивнішого і найбільш неупередженого дослідника цього збройного формування. Він був рецензентом, упорядником, критиком майже усіх монографій та історичних розвідок згаданої тематики (видання знаходяться у музеї).

Політичні репресії з боку більшовицького режиму – трагічна сторінка в історії тернополян. Документи Анни Герасимович, Григорія Барана, Кіндрата Гаврилюка, Бориса Бобинського, родини Дідиків, Дмитра Дзисяка, Ярослави Онуферко та інших наших краян допомагають глибше осмислити масштаби трагедії, біль і розпач тисяч невинних жертв злочинної системи.

Історію України і Тернопілля зокрема, минуле і сучасне, відтворено у поштових листівках, світлинах, нумізматичній та філателістичній колекціях музею. Особливо цікавою у цьому ряду є збірка «Філокартія» – колекції поштових листівок, цих своєрідних ілюстрованих міні-енциклопедій, які мають велику історичну і мистецьку вартість. Адже за тематикою – це і географія, і природа, етнографія та історія, мистецтво, архітектура, портрети – все те, що входить у коло діяльності музею.

У музейній колекції особливу пізнавальну вартість мають так звані фотонатурні листівки. Майже сто поштових карток з музейної колекції – це види Тернополя початку ХХ ст. – 1930-х рр. Унікальність їх у тому, що більшість зафіксованих на них об'єктів збереглися лиш на листівках. У хуртовині двох воєн (особливо Другої світової війни) Тернопіль був майже повністю зруйнований і про красу та неповторність древнього міста над Серетом, його архітектурні пам'ятки, види вулиць і площ, пам'ятники нагадують лиш пожовтілі поштові картки – свідки тих давно минулих літ і втраченої історії. Бо зникли з історії міста костьол парафіяльний і костьол єзуїтів, стара синагога, старий залізничний двірць і площа Ринок, вулиці Святоянська, Перля, Реальна, Заруддя. Ніщо уже не нагадує про чари і принади Міського парку, хоч і місце його, і назва (правда, у народі) залишилися. Сьогодні – це парк Слави.

Давня історія Тернополя збереглася і в назвах видавництв, які про-
дукували поштові картки: друкарні Б. Раппопорта, Леона Олескера,
Я. Айнлегера, Густава Аксельрода, В. Лауба, книжковий магазин Єжи
Поля. Працювало у місті й анонімне видавництво, що скривалося за
криптограмою «W. L. Br. 3442». Більшість поштових карток з видами
Тернополя не датовані. Але беручи до уваги вихідні дані кожної окре-
мої картки (видавець, логотип видавництва, монограми і абрєвіатури,
шрифти, якість паперу), можна стверджувати, що більшість з них вида-
но у перших десятиріччях ХХ ст.

На початку минулого століття видавалися поштові картки і в Кре-
менці, Бучачі, Чорткові, Бережанах, Гусятині, інших містах. Недар-
ма період з 1897 до 1920 рр. називають «золотим» віком листівки. До
цього періоду з музейної філокартичної колекції належать також види
міст Заліщиків, Червонограда, Терєбовлі, Вишнівця, Збаража, Почаєва,
Скалата, Буданова, а також Золочева, Перемишля, Олеська, Підгірець,
Підкаменя, Кальварії і навіть Відня. Найдавнішою у цій колекції є лис-
тівка «Gruss aus Brezezany» («Привіт з Бережан»), датована 1899 р.

Художня поштова листівка репрезентована у музеї іменами укра-
їнських та зарубіжних мистців. З українських найбільш повно у музей-
ній колекції представлений відомий графік Амвросій Ждаха, який за-
лишив велику добірку рисунків до українських народних пісень та пі-
сень на слова Тараса Шевченка, що репродуковані на поштових карт-
ках 1911 – 1914 рр.

З надходжень останнього часу особливу цінність мають 1054 лис-
тівки, подаровані дочірним підприємством «Тернопільський облавто-
дор» ВАТ «ДАК» «Автомобільні дороги України», майже 180 Різдва-
них вітальних листівок, що надійшли на Тернопілля через журналіста
із США, онука Степана Бандери, з архіву родини Леників з Мюнхена.
Колекція має і мистецьку вартість – на окремих листівках репродуко-
вані роботи відомих українських мистців – художника Михайла Моро-
за, скульптора Михайла Черешньовського та інших, а також історичну
– тут декілька рукописних вітань від Ярослава та Слави Стецьків, Слави
та Григорія Драбатів, інших чільників українського національного руху.

Музейна збірка фондової групи «Нумізматика» почала форму-
ватися ще на початку минулого століття. На жаль, під час Першої та

Другої світових воєн вона зазнала пограбування. Тепер – це понад 23 тисячі одиниць збереження. У групу, крім нумізматики, входять колекції, які представляють боністику, сфрагістику, фалеристику. Найбільш численна нумізматична колекція – біля 17 тис. одиниць – представляє монети як республіканського, так і імператорського Риму, середньовічної Європи, держав нового і новітнього часу Азії, Америки та Європи. Серед античних монет виділяється золотий ауреус августин Отацілли Север, жінки імператора Філіпа Араба (244 – 249 рр.). У склад групи входять декілька скарбів середньовічних монет з території Тернопільщини, в яких знаходяться монети різних номіналів, починаючи від західноєвропейських таларів і закінчуючи мідними солідами Речі Посполитої.

Цікаву збірку складають бони міст Західної України часів Першої світової війни, бофони УПА. Фалеристика представлена великою колекцією орденів і значків Австро-Угорщини, ЗУНР, СРСР, Німеччини, Польщі, Ірану; сфрагістика – відносно невеликою колекцією вислих свинцевих печаток часів давньої Русі, які були виявлені на території давньоруських городищ краю і датуються XII – XIII ст. Значно більшу групу складають різноманітні печатки кінця XIX – початок XX ст. з Австро-Угорщини, Польщі, Росії.

Серед музейних колекцій у кількісному відношенні вагоме місце займає фондова група «Філателія». 24100 марок цієї колекції у географічному вимірі охоплюють майже усі провідні країни світу, у тематичному – найважливіші сфери суспільного буття. Це – історія, мистецтво, фауна і флора, спорт, космос, архітектура, транспорт та ін. Майже 2,5 тис. марок цієї колекції – це унікальна серія «Підпільна пошта України», яка видавалася впродовж 32-х рр. (1949 – 1981 рр.) закордонними частинами ОУН у Німеччині та США. Марки цієї серії (так звана еррінофілія) не були допущені до оплати поштових послуг і наклеювалися на конверти поруч із офіційними. Попри те, значення їх було великим – вони знайомили світ з трагічною і водночас героїчною історією поневоленого українського народу. У цій серії відтворені найважливіші віхи українського буття, починаючи з часів коронування князя Данила Галицького. Хоч найповнішою є історія XX ст. Українські Січові Стрільці, битви під Крутами і Базаром, український «Пласт» та Спілка

Української Молоді, Український Червоний Хрест, Антибільшовицький блок народів, геноцид українського народу, український спорт, студентство, 1000-ліття хрещення Руси-України, українські письменники (Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, Марко Черемшина, Лесь Мартович, Василь Стефаник та інші) – далеко не повна тематика цієї серії. Особливо багато марок і блоків присвячено Організації Українських Націоналістів та її провідникам: Євгену Коновальцю та Степану Бандері, а також Українській Повстанській Армії, зокрема її головнокомандувачеві генералу Роману Шухевичу (Чупринці).

Ці марки мають велику історичну цінність, адже були поштовими знаками єдиної у світі підпільної пошти. Вони гідно репрезентували українську філателістику у світі – виставлялись і отримували нагороди на Міжнародних виставках у США, Канаді, Швейцарії, Франції, Великобританії.

У філателістичній колекції музею є також серійна добірка марок «Українська Народна Республіка», які друкувались у Києві 1918 р. за проектом Ю. Нарбути; марки, випущені з ініціативи гетьмана Павла Скоропадського (1919); марки УНР від 1921 р., які друкувались у Відні – це серія із портретами Хмельницького, Петлюри, Петрушевича, Шевченка; поштові знаки Карпатської України (1939 р.) та інші.

Гордістю музею є добірка художніх полотен та скульптури, зокрема сакрального мистецтва, яке представлене роботами всесвітньо відомого мистця Іоанна Георга Пінзеля (рік народження невідомий – 1761 р., м. Бучач): «Святий Микола», «Відсічення голови Івана Предтечі», «Святий Франциск Борджія», «Алегорія Мудрості», «Алегорія Мужності», «Алегорія Віри», «Святий Товій» та відомого скульптора Антона Осинського (бл. 1720 – бл. 1795 рр.): «Єпископ», «Свята Роза», «Святий Станіслав», ін. Музей володіє художніми роботами майстрів пензля XVIII-го ст., рядом ікон на дереві XVII – XVIII ст., величезною мистецькою колекцією сучасних українських художників. 690 художніх полотен, в тому числі й західноєвропейських художників XVII – XIX ст., видатних українських та російських живописців XVIII – XX ст. були передані на експонування в Картинну галерею музею, а з набуттям нею самостійного статусу у 1991 р. (нині – Тернопільський обласний художній музей), залишились у ньому на постійне зберігання.

Художня група (живопис, графіка, скульптура) налічує 3790 одиниць збереження.

У музеї представлена доволі велика колекція об'ємних речових експонатів, серед яких мистецьку та історико-культурну вартість мають предмети побуту аристократичних родин XVII – XIX ст. Це, зокрема, німецький кабінет початку XVII ст., виготовлений з горіха і прикрашений інтарсіями з видами невідомого міста епохи Середньовіччя та оздоблений мініатюрною бронзовою балюстрадою. З XVIII ст. походить іспанський кабінет, оздоблений слоновою кісткою та покритий коричневим лаком.

Класична дерев'яна шафа, прикрашена горельєфами дітей та рослинним орнаментом, виготовлена, ймовірно, у відомих гамбурзьких майстернях у XVII ст. Стиль бароко представлений розкішним кріслом графа Козібродського (XVIII ст.), верхню частину якого прикрашає багатопольний геральдичний гербовий щит графської родини. Не менш цікавим та вишуканим є крісло гданського магістрату, на спинці якого розміщені мініатюрний та великий герби міста.

До музейних раритетів належить особиста шабля польського короля Яна Собеського, інша зброя та речі його доби (експонувалися на Міжнародній виставці у Польщі, присвяченій 300-літтю з часу його смерті), а також зброя та обладунки польських воїнів та козацького війська (XVII ст.).

У музеї знаходиться велика колекція годинників (понад 100 одиниць збереження), в тому числі й відомих європейських фірм, серед яких – настінні, кишенькові, сонячний та авіаційні, датовані кінцем XIX – XX ст.

Цікавими є зразки телефонних апаратів (найдавніший з 1905 р.), друкарських та швейних машинок (середина XIX – поч. XX ст.) відомих фірм – німецької «Zinger» та американської «Veritas».

Серед фондів груп – чисельна колекція природничих матеріалів, які об'єднані у збірки «Палеонтологія» (4870 одиниць), «Геологія і мінералогія» (640 одиниць), «Зоологія» (1080 одиниць) та «Ботаніка» (2650 одиниць). До найцікавіших із них належать унікальна колекція комах, зразки усіх рідкісних, ендемічних та реліктових рослин Тернопілля, опудала рідкісних тварин та птахів, відбитки кистеперої риби на

червоному пісковіку та голови панцирної риби, викопні скам'янілості прадавніх вимерлих організмів.

В експозиції змонтовано скелет мамонта (тварини антропогенового періоду), в основному, на матеріалах викопних решток, знайдених на теренах області.

До унікальних знахідок належить також піщанистий кальцид – мінерал, відомий в науці як фонтебльський (вперше був знайдений у французькому місті Фонтебло). У природі він зустрічається вкрай рідко. На колишній пострадянській території відомі лише три місця скупчення цього мінералу, і два з них – на Тернопільщині.

Усі крапці зразки цієї групи представлені в експозиції відділу природи, яка побудована здебільшого за допомогою діорам, що відтворюють основні ландшафти та природничі особливості краю.

Майже 10 тис. експонатів із загальної кількості виставлено у трьох відділах постійно діючої експозиції (природи, стародавньої, нової та новітньої історії), решта експонуються на численних виставках, у тому числі й зарубіжних: у Польщі, Румунії, Німеччині, Франції.

Фондові збірки музею – вагомий матеріал (часто польовий), який найчастіше не був у науковому обігу, тому є унікальною джерельною базою для науковців широкого профілю (істориків, етнографів, мистецтвознавців, краєзнавців, природодослідників, географів та інших).

Великою є книгозбірня музею, у якій біля 20 тисяч рідкісних наукових видань XVIII – XX ст. (українською, польською, російською, німецькою, латинською мовами).

Щорічно музей відвідують тисячі туристів і шанувальників прекрасного з усієї України, а також ближнього й далекого зарубіжжя. Адже саме у тиші експозиційних залів можна осмислити героїку сивої давнини, заглибитися в історію краю, України, Всесвіту... І відпочити у царині краси й мистецтва – у Храмі муз – саме так із грецької перекладається слово «музей».

Список використаних джерел

1. Жіноча сорочка Борцівсько-Заставнівського Придністров'я. Альбом. – Львів: Інститут колекціонерства українських мистецьких пам'яток при НТШ, 2013. – 334 с., іл.

2. Фонд Тернопільського обласного краєзнавчого музею (далі – ТОКМ) «Археологія».
3. ТОКМ «Рідкісні документи».
4. ТОКМ «Рідкісні книги».
5. ТОКМ «Живопис».
6. ТОКМ «Графіка».
7. ТОКМ «Речові матеріали».
8. ТОКМ «Нумізматика».
9. ТОКМ «Плакати, листівки».
10. ТОКМ «Фотографії».
11. ТОКМ «Тканини».
12. ТОКМ «Зброя».

Yaroslava Haidukevych, Stepan Kostiuk

THE TERNOPIL REGIONAL MUSEUM OF LOCAL LORE: HISTORICAL CHRONICLES

The important stages of creation and functioning of the establishment are presented, the process of improving fund base for the period of its first century is described.

Key words: exposition, exhibit, collection, rare pieces (relics), funds.